

צבא ירדן במלחמת יום הכיפורים

סא"ל דוד

רעה מינימאלי לאורך גבולה של ירדן עם ישראל, חסימה אינ-טנסיבית של גבול סוריה-ירדן למניעת חדירת מחבלים דרכו לממלכה, והמשך אימוני היחידות והעלאת כושרן הקרבי בכל הרמות. הצבא הירדני פרס את שתי דיביזיות החי"ר שלו לאורך הגבול עם ישראל (מנהר הירמוך בצפון ועד ים המלח בדרום), דיביזיה משורינית אחת הוקצתה לאבטחת גבול סוריה וירדן ולחסימתו, ואילו דיביזיה משורינית נוספת נערכה במרחב זרקא-עמאן כעיבוי לדיביזיה ממוכנת שאיבטחה את הבירה הירדנית וככוח עיקרי להתקפות-נגד לעבר אויב תוקף אפשרי לאורך גזרת פריסת דיביזיות החי"ר הירדניות. לאורך גבול הערבה פרסו הירדנים כוחות נוספים: כחטיבה במרחב עקבה, חיל-משלוח סעודי בעצמה חטיבתית באיזור מעלה כרם, שממזרח ללשון ים-המלח וכוחות סיור וביטחון שוטף דלילים לאורך הערבה.

למרות שמתקפת הפתע של מצרים וסוריה באוקטובר 1973 תוכננה לכאורה בסודיות מירבית, היו הירדנים מודעים לאפשרות פתיחת המלחמה באותה שנה. מעדויות שונות שנצטברו בתקופה שקדמה למלחמה, במהלכה ולאחריה, ניתן ללמוד כי המלך חוסיין אכן ידע על כוונות אלה של מצרים וסוריה¹. נטייתם של הירדנים, למודי נסיון מלחמת ששת הימים הייתה לא להשתתף באופן פעיל במערכה בטרם יהיה העולם הערבי מוכן לקראתה כדבעי, ומול הכרזות המצרים והסורים בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים שאמרו: "כל מה שנלקח מאיתנו בכוח יחזור בכוח", ועוד הכרזות דומות, הכריז חוסיין כי לא יקריב אפילו חייל ירדני אחד במלחמה, שתוצאותיה כישלון ודאי ואפילו שואה לערבים. ואמנם, עד מלחמת יום הכיפורים העריכו הירדנים כי עצמתם הכוללת של הערבים בכלל ועצמתה של ירדן בפרט, לא תאפשר להם ליזום מתקפה נגד ישראל בעיקר בשל נחיתות הצבאות הערביים בהפ"על שריון וחיל אוויר. ירדן עצמה חסרה הייתה הגנה אחירית מספקת, עצמת גייסותיה המשורינים הייתה קטנה, ומכל מדינות העימות גבולה עם ישראל הוא הארוך ביותר והקשה ביותר להגנה. מודעות המשטר הירדני לאפשרות פרוץ המלחמה התגברה עם כינוס ועידות הפסגה הערביות במהלך שנת 1973 וההחלטות המעשיות, שהוחלטו בהן בדבר שיתוף כלל מדינות ערב במאמצים המלחמתיים אם תפרוץ מלחמה. בין היתר הוחלט בועידות אלה, כי תפקידה של ירדן יהיה בעיקרו פאסיבי ויתמקד בריתוק מירב כוחות האויב לאורך הגבול עם ישראל, תפקיד לו נשארה ירדן נאמנה גם במהלך המלחמה — למרות ששלחה כוחות ללחימה בחזית ברמת הגולן.

צעדי ההיערכות שננקטו על-ידי צבא ירדן לפני מלחמת יום הכיפורים נבמהלכה למרות שהירדנים החליטו עקרונית לא ליטול חלק פעיל במערכה (והדבר אף התקבל על דעת מדינות העימות האחרות) נקט הפיקוד הירדני בימים הראשונים של המלחמה מספר צעדים שקידמו אפשרות פיתוח מתקפה ישראלית אפשרית לעבר ירדן. אלה כללו תיגבור מערך החי"ר לאורך הירדן, וקידום כוחות שריון משתי הדיביזיות המשורינות לעבר הגבול עם ישראל (למרות שאלה נמצאו במרחק רב למדי מהגבול, נראה היה כי המשטר "מאותת" לישראל כי הוא ערוך לכל אפשרות). כן הוחל בעיבוי המערך הארטילרי לאורך הגבול עם ישראל, הוגברה באופן משמעותי פעילות התצפיות והסיורים לאורך הירדן, ושופר מערך הביצורים והמכשולים לאורך החזית, החל מפרוץ הקרבות. בצד כל הצעדים שננקטו, יש לציין כי גשרי הירדן נשארו פתוחים בכל ימי המלחמה ולאחריה.

פעילות הצבא הירדני ערב מלחמת יום הכיפורים
ערב המלחמה המשיך הצבא הירדני במילוי משימותיו, שכללו אבטחת מרחב רבת עמון ומשפחת המלוכה, קיום מערך הת-

1. לפי ספרו של ח. הרצוג "מלחמת יום הדין" נודע לחוסיין על כוונות אלה בפגישה, שהתקיימה בקהיר בספטמבר 1973. בפגישה זו ביקש ממנו אסד להגן על אגפו במלחמה.

השליט הסורי אף הדגיש כי הוא יעמיד לרשות הצבא הירדני את חיל האוויר שלו ואת מערכת ההגנה האווירית אם ירדן אכן תצטרף למערכה. בנוסף לפניות אלה החלה גם מכונת התעמולה הערבית להפעיל את לחציה על ירדן. המוטיב העיקרי, שהושמע שוב ושוב מעל גלי האתר התמקד בצורך "לשלב את כל האומה הערבית במערכה". לחצים נוספים על המלך הירדני באו גם מצד שליטי ערב השונים: שליט עיראק פנה לירדנים וביקשם לאפשר לכוחות הצבא העיראקי לעבור דרך הממלכה אל קו החזית (בעקבות פניה דחופה של שליט סוריה לעזרה), גם שליט סעודיה פנה למלך וביקש לאפשר הוצאת חיל המשלוח הסעודי מירדן וקידומו לעבר חזית רמת הגולן. שליט לוב, שראה מיום ליום כיצד נשחק המאמץ ההתקפי המצרי, פנה אל המלך חוסיין בקריאה כי יצטרף למערכה. משלא נענה תחל לנאץ ולגדף אותו, ואף קרא לתושבי ירדן להתקומם, ליטול את הנשק ולהצטרף למערכה. גם בחזית הפנימית ובעיקר בחוגי הצבא, גברו והלכו הלחצים על המלך. מספר קצינים בכירים התלוננו בפני המלך על-כך כי לא זו בלבד שהם נקרעים בין החובה הקדושה לעשות את המוטל על כל גבר ערבי ומוסלמי לבין חובת מילוי מצוות המלך, הם אף צריכים לרסן את התלהבות אנשיהם ולשמרם בקרקטינים. למרות הלחצים החיצוניים והפנימיים עשה המשטר כל שביכולתו להימנע מלהיגרר אחר "קריאות הקרב" הערביות ולהסתבך במערכה. שגר-אתה למלך חוסיין כאבדה מראש. הוא אף השיב לכל הפונים אליו מכל קצווי העולם הערבי.

לאסד אמר חוסיין: "ירדן לא תיטוש את תפקידה ותמשיך לאבטח את זירת הלחימה הסורית תוך ריתוק מירב כוחות צה"ל לגבולה". בשידור ברדיו עמאן⁵ בימי המערכה הראשוני נים הליל המלך את "אומץ ליבם וגבורתם של צבאות סוריה ומצרים" ובשידור נוסף, שבא לענות על פנייתו של אסד למלך לפתוח בחזית לחימה נוספת מסר רדיו עמאן את ההסברים הבאים⁶: "ב-48 השעות האחרונות תיגברה ישראל את כוחותיה לאורך הירדן ובתוכם נכללות גם יחידות שריון וחיי"ר מוטס". במסירת הדעה זו היה יותר מרמז כי אין באפשרותו של המלך לדלל את כוחותיו לאורך הגבול עם ישראל ולהעבירם ללחימה לצד הסורים, שכן דבר זה יסכן את יכולת ההגנה של הצבא הירדני. כן מסר רדיו עמאן כי ידיעות אלה מאמתות את אשר היה ידוע למלך משכבר: אין הוא יכול להיכנס להתקפה מול כוחות שיביאו על צבאו תבוסה גוראה.

לשליט עיראק הבהיר המלך כי לא יתיר לו להעביר כוחות צבא עיראקיים דרך ירדן שכן דבר זה יגרור את ירדן למערכה לקראתה אין היא מוכנה.

לפיסל, מלך סעודיה, הודיע חוסיין כי חיל המשלוח הסעודי דרוש להגנתה של ירדן, ולא ניתן להוציאו מעמדותיו כל זמן שהמערכה בעיצומה וכל עוד מוטל על ירדן למלא תפקיד מוגדר בה.

ב-8 באוקטובר כינס המלך בעמאן את נציגיהן הדיפלומטיים של מדינות ערב על-מנת להסביר להם מדוע לא יכולה ירדן לתרום יותר משתרמה עד כה למערכה. הוא חזר על הטענות הקודמים ואף הוסיף אלמנט חדש: המערכה נפתחה בהפתעה

הישגי המצרים והסורים בשלושה הימים הראשונים של המערכה העלו גלי צהלה במדינות ערב. אלה סחפו את "מדינות העימות של הקו השני" להכרזות נלהבות על התגייסות למלחמת ג'יהאד כוללת תוך הקדשת מירב המאמצים הכוללים נשק, כסף, סיוע כלכלי ואף התארגנות חילות משלוח, שיש-תתפו בהבסתו הסופית של "האויב הציוני". אולם נראה כי כבר בתחילת המערכה שאפו הן המצרים² והן הסורים³ להכביד על צה"ל ולפצלו עוד יותר בעיקר על-ידי פתיחת חזיתות נוספות. בין שאר החזיתות המתוכננות עלתה על הפרק שאלת מעורבותן של ירדן ושל לבנון במלחמה. המצרים והסורים כאחת היו תמימי דעים כי יש צורך להפעיל גם את ארגוני המחבלים בחזיתות אלה ואולי אף להמריד את תושבי יהודה ושומרון ורצועת עזה ובכך ליצור חזית לחימה פנימית בישראל עצמה. בשלב זה עמדה ירדן בשלה המלך חוסיין הסביר מעל גלי האתר⁴ כי משימת הצבא הירדני לאור מגבלותיו ולאור אופיה הגיאוגרפי של ארצו, הייתה ותישאר: קיום מערך הרתעה לאורך גבולה הארוך של הממלכה עם ישראל, אבטחת "אגפם השמאלי" של הסורים, מניעת איגופו של הצבא הסורי על-ידי צה"ל דרך ירדן וריתוק מירב עתודות צה"ל לאורך גבול זה — דבר שיקל, בסופו של דבר, על המצרים והסורים במשימותיהם. מעבר לכל זאת הטילו הירדנים ספק באמיתות הישגיהם של צבאות מצרים וסוריה והעדיפו שלא להסתכן ולהיסחף בגל ההתלהבות הכללי ולסכן בכך את הממלכה כולה. בתום שלושה ימי המערכה הראשונים יצא צה"ל למתקפת הנגד ברמת הגולן ובחזית סיני ולמרות שלא השיג הישגים משמעותיים בחזית הדרום (פרט לעצירת מאמץ המתקפה המצרי) החל הודף ומשמד את הכוחות הסוריים, שפלשו לרמת הגולן. כתוצאה מכך הלכו ותכפו פניותיהם של שליטי סוריה ומצרים לסיוע ירדני פעיל במערכה. שליט מצרים רצה שחוסיין יפתח במערכה על-מנת להקל מהלחץ הרב שהופעל על הסורים וקיווה כי כניסת הירדנים למלחמה תחייב את צה"ל לרתק עתודות על חשבון חזית הדרום, כדי לקדם את המתקפה הירדנית — דבר שיקל על כוחות הצבא המצרי. גם אסד וגם סאדאת העבירו לחוסיין מאז פתיחת המלחמה דיווחים חים מעודדים על הצלחותיהם, ושניהם קיוו כי יהיה בדיווחים אלה כדי לפתות את המלך הירדני לקפוץ על עגלת המלחמה.

- בנאום שנשא סאדאת בעיר סואץ גילה הנשיא פרטים על נסיגתו ויוגו לשותף את ירדן במלחמה. הוא רצה שירדן תבצע התקפה מוגבלת. כמרכן שלח שדר לחוסיין כדי שיבחר אנשי קומנדו מעולים שיחדרו לישראל אך רבת-עמון התחמקה מכך — "ידיעות אחרונות", 25.3.76, ע"פ סוכנות ידיעות מקהיר.
- בראיון עם שליט סוריה שהתפרסם ב"אל-ציאד" הלבנוני ב-7 מרס 1974 אמר חאפז אסד כי קל היה לפתוח חזית שלישית. "ניסיתי לשכנע את האחראים ברבת עמון לפתוח חזית זו ואמרתם לשלושה מהם שפגשתי כאן, הדרך לירושלים פתוחה, מה אתם מחכים? לא רק זאת — הראיתי להם כמה מסודרת הצופן הישראלי שקלטנו בעת הקרב והוכחתי להם שישאל אין בכוחה להגן על ירושלים ולעמוד מול חזית ערבית שלישית בת 70 אלה חיילים ירדניים וכי הם יכולים לזנק לירושלים ולשחררה ולזכות בכך בנצחון מפואר ועצום. אך לא הצלחתי לשכנעם וירדן הסתפקה בשיגור חלק מכוחותיה לחזית הסורית ותו לא".
- רדיו עמאן, 10 אוקטובר, 1973.

5. רויטר, ידיעה 1258 מ-8 אוקטובר 73.

6. ס"צ, עמאן, 8 אוקטובר שעה 2320.

"דרך אחת לפלסטין — לוע הרובה". תוך כדי שידורים אלה פירסם המשטר כי הוחלט לשגר לסוריה "כוח מובחר" בנוסף למאמצי הצבא הירדני להמשיך ולרתק כוחות מירביים של צה"ל לאורך הירדן. הקאדי הראשי של ירדן פנה בקריאה נרגשת לחיילי הצבא הירדני ועודדם לפתוח במלחמת ג'יהאד. ברחבי ירדן הוטלה האפלה מלאה ותהגות הדלק הופקעו לרשות הצבא. גם הלימודים בכל רחבי הממלכה בוטלו.

חטיבת שריון 40 בפיקודו של זעים ח'אלד הג'הוג' אל מג'אלי החלה לנוע מבסיסה, שבאיזור זרקא לעבר הגבול הסורי בצהרי ה-12 באוקטובר, ובאותו זמן ממש החלו העיראקים להתמקם אף הם בסמוך לקו החזית ברמת הגולן. עד ה-13 באוקטובר חנתה החטיבה באיזור שמצפון לרמת'א ובתוך שטח סוריה, שם התארגנה עד שהושלם התיאום עם הפיקוד הסורי ומפקדת חיל המשלוח העיראקי. לקראת ה-14 באוקטובר הש-לימה החטיבה את היערכותה באיזור שיח מסכין. עם יציאתה של חטיבה משוריית 40 לסוריה הגביר הצבא הירדני את עירנותו ואת כוננותו, פריסת מטוסי הקרב הירדניים שופרה, חלקם קודמו לעבר שדות התעופה הקדומניים, חלקם הועברו לשדות עורפיים. ופעילות חיל-האוויר הירדני, במיוחד לצרכי פיטרול ואבטחת שמי המדינה, הוגברה.⁸

בשעות אחר-הצהריים של ה-14 באוקטובר החלה חטיבה משוריית 40 בתנועה מאובטחת מאיזור טפס—שיח מסכין, שמדרום מערב לואדי אל-חרירי, שם שהתה עד אותו זמן, לכיוון צפון-מערב והתמקמה לקראת ערב באיזור נוא—תסל—סחם אל-ג'ולן. לא מן הנמנע כי החטיבה תוכננה להיכנס לקרב ב-15 באוקטובר, אולם נראה כי מאמצי התיאום בין הפיקוד הירדני, הפיקוד העיראקי והפיקוד הסורי בגזרה נמשכו עד לערבו של אותו יום. במשך אותו יום הוחלט על הכפפתה של החטיבה הירדנית תחת פיקוד עיראקי, שהפך אחראי על גזרת חזית דרום רמת-הגולן. ליל ה-15 באוקטובר נוצל לקידומה של החטיבה בחסות החשיכה לעבר ג'סם, שם נקבעה, כנראה, נקודת ההיערכות ליציאה לקרב.

חיל המשלוח העיראקי היה כבר "שבע קרבות" בגזרת דרום רמת-הגולן, והוא נפגע קשות באדם ובציוד. גם כוחות הצבא הסורי לא "שבעו נחת". אותן יחידות, שהצליחו לצאת "בעור שיניהן" מרמת הגולן בקרבות ה-שב"ש, הלכו ונשחקו עם פריצת צה"ל אל מורחה לקווי הפסקת-האש, ובמיוחד נכון הדבר לגבי הכוחות הסוריים, שרוכזו בגזרה הצפונית של חזית הלחימה. אבל תרומתם של העיראקים למערכה הייתה גדולה. הופעתם גרמה לשינוי בהערכת המצב של מפקדי הכוחות הישראליים וכפתה עליהם כניסה למערכי הגנה ובלימה. דבר זה איפשר לכוחות הסוריים הנסוגים לייצב קו בלימה מבוצר, שחסם את דרכם של כוחות צה"ל לרמשק.

הפיקוד הישראלי הושפע בהעובדה שחל שינוי יסודי במאזן יחסי הכוחות ובואה של חטיבה משוריית 40 הירדנית לא תרם לשיפור מעמדם של כוחות צה"ל באיזור המובלעת. כוחות צה"ל נאלצו להסתפק, איפוא, בהדיפת התקפות-הנגד של הכוחות הסוריים, העיראקיים והירדניים ולבצע כיבושים מקר-

גם עבור ירדן. עקב כך לא הוכן הצבא הירדני לקראתה ועל-מנת להכשירו לקרב יהיה צורך בזמן רב, במשאבים עצומים ובציוד לחימה משוכלל. כדי להפיג את הלחצים מבפנים החל המלך להגיע את כוחות השריון שלו במרחבים שממזרח לע-מאן, בין עמאן וזרקא בדרום לאירביד ורמת'א בצפון. בכך נתן לאנשי השריון להבין כי משהו עומד להתרחש, דבר שהביא להפחתת הלחצים.

במהלך ה-11—12 באוקטובר, משחדרו כוחות צה"ל בחזית רמת הגולן והבקיעו ממזרח ל"קו הסגול" דרך קווי ההגנה הסוריים המתמוטטים, העריכו הירדנים את המצב החדש שנוצר והגיעו למסקנה כי עתה, משהתמוטט "אגפם הימני" הסורי לא יוכלו לצאת להתקפת חזיתית אל ממערב לירדן, אולם הם הניחו כי עתה יוגברו שבעתיים הלחצים החיצוניים עליהם להצטרף למערכה והם נאלצו להיערך מחדש על-מנת להפיג לחצים אלה. הקו שהתגבש על-ידי המשטר התבסס על נכונות חלקית להיענות לקריאות העזרה הנואשות מצד סוריה, ולשגר לרמת הגולן עוצבה ירדנית שתוכפף לפיקוד הסורי. בכך ימלאו הירדנים את חובתם כלפי האחות הערבית, ימנעו עצמם ממחויבות לפתוח חזית נוספת נגד ישראל מחד גיסא, ויפיגו את הלחצים האיצוניים והפנימיים מאידך גיסא. עם זאת דאג המשטר הירדני, להדגיש את גודל הסיכונים שהוא נוטל על עצמו בהיענות זו בכך, שהוא מחליש את כושר התגוננותו בפני מתקפה ישראלית אפשרית. בסופו של דבר הוחלט לשגר לרמת הגולן את החטיבה המשוריית מס' 48, שהיתה אחת הוותיקות והמנוסות בעוצבות השריון הירדני, והטנקים בהם הייתה מצוידת היו מותאמים ללחימה בתנאי הקרקע של חזית רמת הגולן. שיגורה של חטיבה זו ביטא גם את הרצון להדגיש את האחווה שתפתח כתוצאה מסיוע זה, למרות עמידתה המוצ-לחת של החטיבה בפני הפלישה הסורית לצפון ירדן במאור-עות 1970.

ההחלטה שגובשה לזותה בסימנים שונים: כלי התקשורת החלו במסע גינוי חריף נגד האמריקנים על הסיוע המאסיבי, שה-גישו לישראל⁹, כולל ארגון הרכבת האווירית, ורדיו עמאן התל מייד לאחר מהדורת קיצור החדשות ששודרה ב-13 באוקטובר בשעה 1100 לשדר שירי לכת צבאיים ושירים לאו-מניים⁸, ביניהם שירה של הזמרת הערבית הנודעת אום פלחום

8. עתים מזרח — 13 אוקטובר שעה 1145.

9. עתים מזרח — 13 אוקטובר שעה 1408.

10. עובדה שנצפתה ע"י כוחותינו.

7. רדיו עמאן — 12 אוקטובר שעה 1340.

מיים שייצבו את האחזיה במובלעת, אולם לכלל הכרעה לא הגיעו. העיראקים והסורים עסוקים היו, איפוא, בארגון כוחותיהם, בשיקום היחידות ובביסוס קרי הגנה קרקעיים, בעת שחטיבה משורינית 40 נשלחה לחזית. הסיבות לאי-כניסתה לקרב של חטיבה זו לפני ה-16 באוקטובר נעוצות היו בחלקן גם במצבן ובהכנתן לקרב של העוצבות הסוריות והעיראקיות.

במשך ה-15 באוקטובר התארגנו כוחות פיקוד הצפון למתקפה, לאחר שהוברר כי עיקר המאמץ של צה"ל יופנה לחזית הלחימה המצרית, ומשימת הכוחות הייתה להשמיד ככל האפשר כוחות מחיל המשלוח העיראקי כולל התגבורות שהוזרמו אליו מעיראק, התקדמות כללית מזרחה עד "טווח כיסוי" ארטיילרי מדמשק ושיחרור מוצב החרמון, הכבוש, מידי הסורים. תוצאות יום זה לא היוו שינוי משמעותי בזירת הלחימה למעט הישגים מקומיים, שכללו את כיבוש תל-ענתר ותל-עליקה. בשלב זה הוחלט בפיקוד הסורי לפתוח בבוקר ה-16 באוקטובר במתקפת נגד משולבת נגד כוחות צה"ל: על הסורים הוטל לתקוף לעבר גזרת אוגדת רפול (ולעבר תל שמש ומזרעה בית-גיא), ואילו על העיראקים והירדנים הכפופים להם הוטל לבצע התקפה לעבר כוחות צה"ל במובלעת מכיוון דרום מזרח ודרום (כלומר לכיוון התילים ענתר ועליקה ותל אל מסחרה) כאשר הירדנים היוו, בעצם את האגף המאבטח "שמאלי" של העיראקים, והסורים מהווים את האגף "הימני" שלהם.

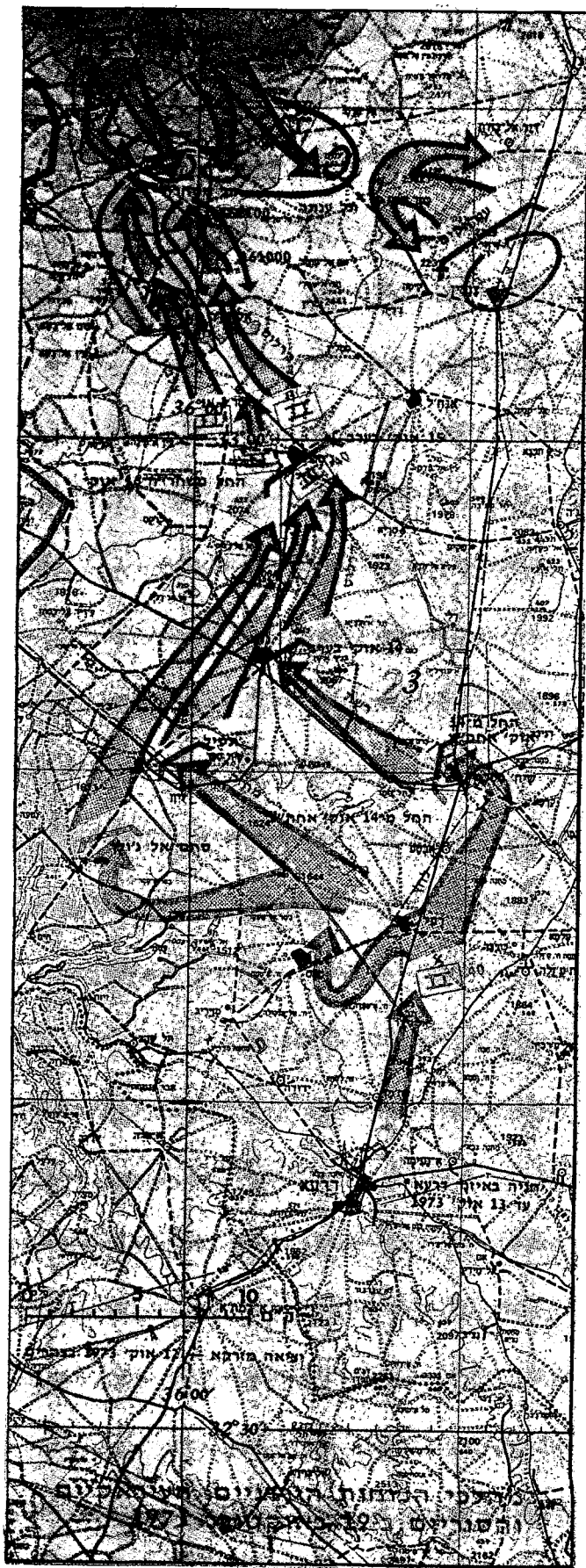
התקפת נגד סורית-עיראקית-ירדנית

לעבר המובלעת¹¹

העיתוי שנקבע להתקפת-הנגד נועד להקשות על צה"ל בלחימה ("עם הפנים לשמש" למגן, ו"עם הגב לשמש" לתוקף). הירדנים יצאו עם שחר לקו ההסתערות מאזור תל-אל-ח'רה וכבר מראשית ההתקפה הוברר להם כי סיכוייהם להשיג הישגים משמעותיים בקרב זה מועטים. התברר כי הסורים, שהחלו את ההתקפה במקביל לירדנים יצרו מגע אש ראשוני וכבר מראשית הקרב ספגו אבידות ניכרות, תגופת התקפתם נבלמה ובכך סיכנו את הכוחות העיראקיים, שפעלו מדרום להם. גם העיראקים איחרו להתייבב בקו ההתחלה ובכך איבד הכוח הירדני את אבטחת אגפו הימני. יתירה מזו, התקפת העיראקים מכיוון כפר שמש לעבר התילים ענתר ועליקה נבלמה ביעילות על-ידי כוחות צה"ל ובסיסים הלחימה הושמדו כ-30 טנקים עיראקיים, בנוסף ל"רק"מ אחר. כתוצאה מכל אלה מצאו עצמם הירדנים בודדים במערכה כבר בתחילתה, ומאחר שהשטח לא היה מופר להם והשינויים בהיערכות כוחות צה"ל בגזרה לא הובאו כנראה לידיעת המח"ט שלהם, החליטו הירדנים לפעול בזהירות, לנוע בתנועה מאבטחת עד למגע עם כוחות צה"ל בתל-אל-ח'רה, להיערך ולהסתער על התל ולכבוש.

העובדה שהעיראקים הצטרפו למערכה מאוחר יותר הקשתה על הירדנים, שכן אש העיראקים הופנתה גם עליהם בהיותם מצוידיים בטנקים והים במראה לאלה שבידי צה"ל. עם זאת איפשר הדבר לירדנים להתקדם בלי לעורר חשד עד טווח

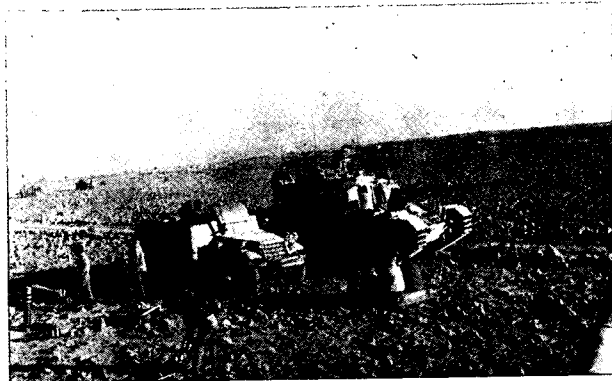
11. על ההתקפה ראה "מלחמת יום הדין", עמ' 134.

במהלך ה-17 וה-18 באוקטובר התארגנה חטיבת משוריית 40 הירדנית במערכים עורפיים, ציידה עצמה מחדש ותיקנה את הכלים שנפגעו קלות. התארגנות החטיבה נעשתה בתנאים טובים, יחסית, שאפשרו הודות ללחץ הבלתי פוסק של העיראקים ושל הסורים על כוחות צה"ל במובלעת. סביר להניח כי כאשר הגיעו דו"חות הקרב אל הפיקוד הירדני הבכיר, גבר הלחץ הפנימי על חוסין לחזק את חיל המשלוח הירדני ול-האדירו. לא מן הנמנע כי המחסור בארטילריה אורגנית, קשיים באספקה ובתחזוקת הכוחות ולקחי קרבות אחרים, שימשו בירדן מניע מספיק לתגבר את החטיבה. מן הראוי להזכיר גם את חששם של הירדנים מן העיראקים ואת זכרונותיהם מקרבות 1970 שהיוו גורם נוסף לשאיפה להחזיק בסמוך לעיראקים כוח ירדני בעוצמה משמעותית שיהיה בו כדי להתרועע כל מחשבה עיראקית לחזור על מעשיהם.

באותם ימים התארגנו גם כוחות צה"ל במובלעת. אוגדת לנר, שבלמה את ההתקפות העיראקיות והירדניות הוצאה לאחור להתארגנות ואת מקומה תפסה אוגדת פלד. בחזית מצרים, החל צה"ל בהורמת כוחות ניכרים אל ראש הגשר בגדה המערבית. חלק מכוחות אלה חרגו מגבולות ראש הגשר מערבה וביצעו פשיטות ארוכות טווח לעבר בסיסי טילים מצריים בגדה המערבית. נאומה של הגברת גולדה מאיר בליל 16-17 באוקטובר, בו גילתה, לראשונה, כי כוח משימה ישראלי פועל ממערב לתעלת סואץ פקח את עיני הפיקוד המצרי הבכיר והעמידו על חומרת מצבו. נסיונותיו של הפיקוד המצרי להחזיק את ראש הגשר התפוצז עוד בטרם יתבסס, לא עלו יפה וכוחות רבים — ביניהם מסגרות חטיבתיות שלמות — הושמדו בנסיון זה. לא מן הנמנע כי בנוסף למאמצים אלה ניסתה שליש מצרים לגייס סיוע להקלת הלחץ הצבאי מעל כוחותיו מכל מקור אפשרי, וסביר להניח כי זעקותיו לעזרה נשלחו גם לסוריה, תוך איזכור שירותם הטוב של הגייסות המצריים בנסיונם להקל את הלחץ על הסורים ב-14 לחודש ותוך תביעה כי עתה על הסורים להחזיר טובה תחת טובה. על רקע זה ניתן לראות, בין השאר, את מתקפת הנגד המשולבת שבוצעה בחזית רמת הגולן ב-19 באוקטובר.

ב-18 באוקטובר הגיע המלך לאיזור היערכותה של חטיבת משוריית 40¹⁸, שמע על מהלך הקרבות בהם השתתפה, נפגש עם קציני החטיבה וחייליה, והנחה את פעולותיה לעתיד. נראה כי בעת ביקורו התלוננו בפניו אנשי החטיבה על אולת ידם של הסורים והעיראקים בקרבות ה-16 לחודש והדגישו בפניו את תוצאות חוסר התיאום בין כוחות החטיבה לכוחות העיראקיים. סביר כי טענות אלה עמדו במוקד הדיונים שקוימו לאחר מכן בין הסורים לירדנים ולא מן הנמנע כי בעקבות דיונים אלה הוחלט לבטל את כפיפות הכוח הירדני לעיראקים ולהכפיפו ישירות תחת הפיקוד הסורי. נראה כי החלטה זו עמדה מאחורי הוצאתה של החטיבה מאיזור תל-אל-ח'רה והיערכותה באיזור נוא, כנראה תחת פיקודה של דיבזיה 9 הסורית.

טנקי חטיבת פפר בשטח היערכות.

קרוב למדי לכוחות צה"ל. המח"ט הירדני החליט לנוע לעבר יעדו בשני מאמצים דו-פלוגתיים המשולבים בטנקים וב-חרמ"ש, ולהשאיר בידיו עתודה בסדר גדול גדודי מוגבר. בסך-הכל הקצו הירדנים למערכה גדוד טנקים וגדוד חרמ"ש. שני המאמצים התקדמו בשדרות מסע מאובטחות לעבר תל-מסחרה. לקראת השעה 0900 הבחינו כוחות צה"ל, שהיו על התילים באיזור, בטורי טנקים סנטוריון, שנעו בצירים "קר-לוס" ו"צלבוך" מדרום לצפון-מערב, ומגמתם תל-אל-מל ותל-מסחרה. בתחילה לא הצליחו לזהות באופן מוחלט את שייכותם של טורים אלה. אוגדת לנר, שהתארגנה במרחב לבלימה תכננה ופרסה את כוחותיה כדלקמן: — חטיבה במע-רכים באיזור התילים, חטיבה נוספת (חטיבתו של אל"מ רן) תוכננה לבלום או לתקוף נגד ממזרח לתל-אל-מל, בעוד שהחטיבה השלישית הושארה בעתודה. טורי השריון הירדניים המשיכו בתנועתם ובשעה 161000 לערך פנה הטור הירדני המשוריין המזרחי תוך תנועתו על ציר "קרלוס" לכיוון צפון-מערב ונע לכיוון תל-אל-מל. משהגיע הטור לטווח 2000—2500 מטרים מהתל נחשף אגפו הימני לאש הטנקים של חטיבת אל"מ רן, שהספיקה לדגל לעבר התל משנראו הדגלונים על אנטנות הרק"מ הירדני. לא היה ספק כי מדובר בחטיבת משוריית 40 הירדנית. כוחות חטיבת אל"מ רן, שנמצאו בעמדות ירי טובות פתחו באש טנקים עזה על הטור הירדני. אש זו הפתיעה את הירדנים ופגעה בטנקיהם עוד בטרם הספיקו לצוד תותחיהם או להיכנס לעמדות אש. שרידי כוח זה נחלצו מייד מערבה אלא שתוך כדי כך נכנסו לשטחי ההריגה של חטיבתו של אל"מ אורי שאף שיפרה עמדות דרומה וביצעה איגוף ימני אל ממערב לתל-אל-מל, וספגו אבידות נוספות. שארית הכוח הירדני נסוגה לבסוף ב-161100 לעבר תל-אל-ח'רה ובשדה הקרב נשארו יותר מ-20 טנקים ונגמ"שים ירדניים¹².

12. לחיל המשלוח הירדני היו אבידות כבדות כתוצאה מטעויות של צבאות עיראק וסוריה. תותחנים עיראקיים הפגינו בטעות יחידה של הצבא הירדני והשמירו 7 טנקים. החטיבה הירדנית ה-40 נאלצה לסגת בחופזה מכיוון שהטנקים העיראקיים שבאגפה איחרו להתקדם ("הארץ", 6.11.73). מקורות הממשל ברבת עמון אמרו שעד כה הושמדו בטעות לפחות 6 טנקים ירדניים ע"י כוחות שריון סורי או עיראקי. 12 חיילים נהרגו באש בנות הרבית. אחרי הפגיעה הראשונה מטנקים ירדניים הוחלט על צופן מיוחד לזיהוי הכוחות של שלושת הצבאות הערביים ("ידיעות אחרונות", 22.10.73).

13. רדיו רבת-עמון, 18 אוקטובר 73.

הטנקים בעת הלחימה בכוחות הירדניים. ברקע תל אל מל.

התקפת הנגד הסורית-עיראקית-ירדנית
ב-19 באוקטובר

למרות שהמגמה הכללית של כוחות צה"ל ב"תריז" הייתה לבלום את כוחות האויב ולשבש את התארגנותם, תיכנן פיקוד הצפון בליל 18-19 באוקטובר פעילות ענפה שכללה גם את כיבוש הכפר אום בוטנה. הללו נועדו לשפר את המערך ההגנתי של כוחות צה"ל ולבסס את אחיזתם במובלעת. כן תוכננו פשיטות על יעדים שונים מעבר לקווי כוחות צה"ל ממזרח להם. להתקפות הרגליות מתוכננים היו להתלוות גם כוחות ניידים ומשולבים (טנקים, הנדסה, ארטילריה) שתוכננו להתבסס ביעדים שייכבשו. עם רדת החשכה החלו הכוחות לפעול, אלא שאופיו המבוזר של השטח, קשיי ניווט והתמצאות, ועיינותם של הסורים ושל חילות המשלוח שפעלו עימם (הללו עסוקים היו בהכנות להתקפת הנגד ב-19 לחודש והמטירו אש ארטילרית לעבר כוחותינו שאותרו) עיכבו את השלמת ביצוע המשימות. בסופו של דבר נכבש הכפר אום-בוטנה (שהיה בגזרת דיבזיה 9 הסורית) וכוחות צה"ל התבססו בעמדות מדורס-מזרח לו. ההתקפה שביצעו כוחות צה"ל על אום-בוטנה שיבשה את לוח הזמנים המתוכנן לפתיחת מתקפת-הנגד הסורית, שכן הסורים נאלצו לצאת להתקפת-נגד מידית בניסיון לבטל את הישגי צה"ל באיזור הכפר אום-בוטנה ועל-מנת לשמור על מקוריותו של קו ההתחלה המתוכנן.

יעדיה של תוכנית ההתקפה המשולבת הסורית היו בראש ובראשונה לסלק את כוחות צה"ל מהמובלעת והיא כללה, כנראה שני שלבים עיקריים: השלב הראשון היה ריכוז הכוחות להתקפה מדרום למובלעת הישראלית במרחב שבין הכפר אום-בוטנה לכפר שמס, והשני — תקיפה משולבת תוך התבססות על פירצה בציר העיקרי שתכלול את המקומות הבאים: תל-אל-ח'רה-תל-מסחרה-ג'בא-חן-ארנבא — וג'בתא אל חשב, במגמה "לקפל" את כוחות צה"ל שבמובלעת מדרום, לכתרם ולהשמיד את שרידיהם שיוותרו ממזרח לציר הפירצה העיקרי. הכוחות שריכוזו הסורים לצורך ביצוע מתקפת הנגד כללו דיבזיית חי"ר סורית, במרחב שבין תל-אל-ח'רה לתל כדנא, דיבזיית משוריית עיראקית — באיזור כפר שמס וחטיבת שריון 40 הירדנית, באיזור ג'סם-תל-אל-ח'רה.

כאמור, נאלצו הסורים לתקוף נגד מיד לאחר שהוברר להם כי הכפר אום-בוטנה נכבש על-ידי צה"ל, אלא שהתקפה זו, שהחלה עם שחר ובסיוע ארטילריה, נהדפה תוך אבידות לשני הצדדים ואף גרמה לכך שכוחות חטיבת פפר מאוגדת פלד נערכו עתה כולם באיזור הכפר, ובמהלך התפרסותם אף פגעו

קשות בחלק מהמערך הארטילרי הסורי, שנערך לקראת התקפת-הנגד-המשולבת, שהייתה מתוכננת.

כתוצאה משבירת התקפת הנגד והפגיעה במערך הארטילרי של דיבזיה 9 הסורית, החליט הפיקוד הסורי להקדים את המתקפה, שנודעה לאותו היום ונשתבשה, ולאור המציאות החדשה הוכנסו בחפזה מספר שינויים בתכנית והוצאה פקודה לצאת מיד להתקפה. על חיל המשלוח העיראקי (שהיה כאמור, בעוצמה דיבזיונית), הוטל לתקוף לכיוון תל-קריץ-כפר נסג' ותל-אל-מל ולפתוח את הצירים כפר נסג'—מעץ ו-א-טיחה—תל-איובה. על חטיבה משוריית 40 הירדנית (שתוגברה במשך ה-17-18 באוקטובר גם בגדוד חת"מ מת-נייע ירדני 105 מ"מ), הוטל לתקוף ולהשתלט על תל-מסחרה ועל הכפר אום-בוטנה; ועל דיבזיה 9 הוטל להתארגן מחדש במהירות המירבית ולהיות תוך כך עתודה לניצול ההצלחה של חטיבה משוריית 40 הירדנית, זאת בשל שיבוש התקפת הנגד הסורית עם שחר.

אוגדת פלד, שהייתה ערוכה לקראת מתקפת הנגד הסורית, כללה את חטיבת פפר, שתפסה את גזרת תל-מסחרה—אום-בוטנה, ואת חטיבת יוסי שתפסה את התילים ענתר ועליקה.

התקפת הנגד המשולבת שבוצעה על-ידי העיראקים והירדנים נפתחה בשני עיתויים נפרדים. העיראקים החלו לתקוף עם כוחות חרמ"ש לעבר התילים בגזרת חטיבת יוסי עם שחר ובשלב מאוחר יותר, לקראת השעה 0700 פיתחו מאמץ תקיפה משוריין לעבר תל-ענתר שמגמתו הייתה, כנראה, לאגף את התל ולפרוץ לתוך המובלעת, אלא שגם התקפת החרמ"ש וגם התקפת השריון העיראקי נכשלו. מפקד האוגדה קידם במהירות את חטיבת מרדכי שהדפה את הטנקים העיראקיים תוך שהיא גורמת להם אבידות ניכרות. מאמץ עיראקי נוסף, שהופנה לכיבוש תל-עליקה, נהדף על-ידי כוחות חטיבת יוסי ששהו במקום.

מהלך הקרב של חטיבה משוריית 40 הירדנית* עד כה לא ברורה סיבת חוסר התיאום בין הירדנים לעיראקים בעיתוי פתיחת ההתקפה, אך עובדה היא שהירדנים יצאו להתקפה, בעצם, משתמה תגופת ההתקפה העיראקית ומשנשברה. ההתקפה הירדנית ב-19 באוקטובר החלה בסביבות השעה 0900, כשעה ומחצה לאחר ששכנה מתקפתם של העיראקים ונראה כי מספר סיבות אפשריות חברו יחד לשבירת עיתוי ההתקפות:

* התיאור המפורט מסתמך על מחקר שערך רס"ב בני מ. שהיה סמ"פ בחטיבת פפר, והשתתף בלחימה באיזור.

יותר הוא המאמץ של הכוח העיראקי, וכשהסתמן בבירור כיוון ההתקפה הירדנית, דוללה הגורה.

באיזור אוס-בוטנה נשאר שתי פלוגות טנקים מיחידת הסיור של אוגדת פלד, ופלוגה נוספת מאחד הגדודים * נערכה קילומטר אחד צפונית לכפר רסם-אל-ח'ולד. כוח אחר של גדוד זה, שכלל ארבעה טנקים הופנה לתפוס את איזור תל-אל-מל על-מנת לסגור את הפער בינם לבין הכוחות הבולמים את המאמץ העיראקי והמאמץ הירדני המזרחי. כאן נתקלה חטיבת השר-יון הירדנית לראשונה באש כוחותינו. לאחר שהתגלתה לכוח הטנקים באיזור אוס-בוטנה נפתחה עליה אש מטווח ארוך במגמה לעצור את התקדמותה במרחק רב ככל-האפשר. לאחר כ-15 דקות נפגעו שני טנקים מהפלוגה, אשר נעה בעקבות פלוגת החוד על דרך העפר מערבית לתל-ח'רה ואחד מהם התל-קח מייד. המאמץ המערבי הירדני, שלא איתר כנראה את מקור הירי נעצר לפרק זמן של כ-30 דקות בהן פוגו הנפגעים בעזרת הנגמ"שים של גדוד החרמ"ש. עם חידוש התנועה נערכו גדודי הטנקים במבנה של שדרה גדודית כאשר כל פלוגה התפרסה בקו. התנועה מאיזור זה צפונה נעשתה בחיפוי הדדי בין הפלוגות ובירי על כל נקודה חשודה, זאת תוך תתייחסות לשטח כולו כתפוס על-ידי כוחות צה"ל.

גדוד הטנקים שעקף את תל-ח'רה ממזרח, התקדם לכיוון מר-בעת על מנת לעלות על כביש מרבעת-מסחרה ולגזע בו צפונה. גדוד הטנקים השני נע מבצע-א-צחר לכיוון ממחנה במגמה להגיע לאוס בוטנה ומשם לג'בא. הגדוד המזרחי הת-קדם באיטיות לנוכח אש טנקים שנורתה עליו מטווחים רחוקים עד שהגיע לצומת דרך העפר עם הכביש למסחרה, כאשר פלוגת טנקים קדמית נעה לפניו במרחק של 100—500 מטרים. באיזור תל-מסחרה נבלם הכוח על-ידי פלוגה בת שישה טנקים מאותו גדוד, שהתמקמה בעמדות ממערב לתל-מסחרה ובעורפו. הגדוד הירדני ניהל חיפוי יריות עם הפלוגה במשך כל שאר שעות היום ובמהלכם נפגעו לו כארבעה טנקים. הגדוד המערבי אשר נכנס לשטח מת לגבי הטנקים באיזור רסם-אל-ח'ולד הצליח להתקדם מערבה, לעבור את הכפר רסם-אל-ח'ולד, וביציאה מהכפר לכיוון צפון-מערב הוא נצפה היטב על-ידי הפלוגה שלנו שנערכה באוס-בוטנה. תבניות בזהויות טנקים כטנקי אויב שנבעו מהעובדה ששני הצדדים לחמו מתוך טנקי סנטוריון וקשיי תקשורת בין הפלוגות של כוחותינו, איפשרו לפלוגת החוד של חטיבה 40 לעבור בין שתי היחידות של חטיבת פפר ולהתמקם בשעה 1400 במרחק של כ-800 מ' מכביש אוס-בוטנה-ג'בא — כקילומטר אחד צפונית לאוס-בוטנה.

תוך כדי תנועת הכוח הירדני התפתח קרב בין טנקים, כאשר הגדוד המערבי של חטיבה 40 נמצא באש צולבת מטווחים של 400—600 מטרים בעוד פלוגת החוד נתקלת מטווח של כ-800 מטרים בפלוגה נוספת מיחידת הסיור האוגדתית. פלוגה זו הגיעה לאיזור כדי לחסום את הכביש לג'בא, לסגור את הפער בין שני הכוחות באוס-בוטנה ודרומית לרסם-אל-ח'ולד ולתג-בר את הכוחות במקום. לאחר שכוות צה"ל זיהו את הכוח, שנע מדרום מזרח, ככוח ירדני, על-פי צבע ההסוואה הירוק

* מספר הטנקים בכל פלוגה באותו יום לחימה היה בין ארבעה לשישה.

ייתכן כי הירדנים היו צריכים לבצע מרחק תנועה רב יותר מאשר העיראקים, ואפשר גם כי לקחייהם מקרבות ה-16 באוקטובר חייבו אותם לפעול הפעם במשנה זהירות; ייתכן שהשפיע גם הרצון להמתין ולראות איך יתפתח המאמץ ההתקפי העיראקי בטרם ישתלבו הם בקרב, ועם זאת לא מן הנמנע כי הירדנים רצו "לגמול" לעיראקים על שאיחרו להתקפה ב-16 באוקטובר, דבר שהגדיל את מספר אבידותיהם של הירדנים. ייתכן גם כי חששו שהעיראקים יפנו אישם גם לעבר טנקי הסנטוריון הירדניים מתוך האמונה כי הללו שייכים לצה"ל, ואפשר שהירדנים חיכו להתבהרות מזג-האוויר ולהשתפרות הראות.

החטיבה הירדנית יצאה להתקפה כשהיא בנויה על שני מאמציים גדודיים (של טנקים) מוגברים בחרמ"ש שנראה כי התכוונו לתקוף את תל-מסחרה והכפר אוס-בוטנה במקביל. כיווני ההתקפה היו מדרום לצפון. מאמץ התקפה זה נועד לכישלון הן בשל חוסר התיאום בעיתוי ההתקפה עם העיראקים והן בשל העובדה כי בשני המקומות ערוכה הייתה חטיבתו של אל"מ פפר, ועירנות הכוחות הייתה רבה הן בשל העובדה שהחל מהבוקר עמדה אוגדת פלד בפני התקפות שונות, והן בשל העובדה שהיא ידעה על התקרבות הירדנים. עם שחר החל, איפוא יחידות החטיבה בהכנות לתנועה שבמהלכן נערכו הכוחות בשדרות גדודיות. הכוח החל בתנועה בשעה 0700 מכיוון נוא לכיוון תל-ח'רה על שני צידים מקבילים: בציר נוא-תל-אל-מחץ-נבע-א-צחר-אוס-בוטנה. וב-ציר נוא-נמר-צומת אל-ח'רה, נבע-א-צחר-מסחרה. תנועת הכוח התבצעה כשבכל ציר נע גדוד טנקים כשפלוגת החוד מובילה במבנה קרבי, אחריה נעה פלוגה על הכביש בשדרה, ופלוגה אחרת מאבטחת את האגף החיצוני — כשהיא נעה במרחק כ-200—400 מטרים מהכביש. גדוד החרמ"ש חולק בשלב זה כאשר פלוגה ניתנה לגדוד המזרחי, ושתי פלוגות לגדוד המערבי כשאחת משתתפת באבטחה לכיוון מערב ואחת נעה מייד אחרי החוד. במהלך תנועת החטיבה לקראת מגע, חוזר חלק מהצוותים של מערך הארטילריה הסורית לתותחנים והחל מפגיו את יחידות השריון של חטיבת פפר במאמץ לתת חיפוי ארטילרי עד הכניסה לקרב של הכוחות התוקפים. התפתח דו-קרב בין תותחי הטנקים של חטיבת פפר לבין התותחים הסוריים, אשר במהלכו נפגעו סוללות סוריות נוספות. בשעה 1030 לערך הסתמן מאמץ ההתקפה העיראקית לעבר כפר נסג-תל-קרין מדרום מזרח וזוהה חוד חטיבה 40 הירדני משני עברי תל-ח'רה (בדרך העפר מהשלוחה המזרחית) לכיוון צפון. בשלב זה הוערך על-ידי כוחותינו כי המאמץ החזק

גבולה הצפוני של הממלכה. בנוסף לכך המשיך להתקיים החשש הירדני מהעיראקים ורצונם של הירדנים להוות, בשל כך, גורם שולט בדרום סוריה ובאיזור הגבול הצפוני הירדני. עד 22 באוקטובר לערך כלל חיל המשלוח הירדני בסוריה מסגרת דיביוזינית בפיקודו של זעים עלאוי ג'ראד¹⁴ ולה שתי חטיבות משורינות ואלמנטים מסייעים (תה"ג, חת"מ, נ"מ ואף אלמנט של חי"ר לאבטחת היחידות) וכן יחידות שירותים שונות.

המשך המערכה והפסקת האש

ההכרזה על קיום הפסקת האש בחזית סיני בשעות הערב של ה-22 באוקטובר, העמידה את הירדנים בפני השאלה: האם להצטרף להסכמה המצרית ובכך להקשות על הסורים במלחמתם או לחכות עד שיחליטו אלה על מועד מתאים להם. מתוך מערכת שיקולים כוללת, החליטו הירדנים בסופו של דבר, לקבל את הפסקת האש, אולם לא להחילה על כוחותיהם הפועלים בחזית רמת הגולן.

צה"ל תיכנן, בהערכה כי הלחץ בחזית המצרית יפחת, להמשיך וללחוץ בחזית רמת הגולן הן על הסורים (להדפם לאחור, ולתפוס עמדות מאיימות על דמשק), הן על הירדנים והן על העיראקים. פעילות התיגבור של הכוח הירדני, חיל המשלוח העיראקי והשיקום המהיר של הצבא הסורי המחישו בפני הפיקוד הישראלי כי אסור לתת לכוחות הבין ערביים הפועלים בחזית רמת הגולן להתאושש. כן עמדה בפני הפיקוד הישראלי שאלת השבת שליטתו על מוצב החרמון הכבוש עוד מראשית המלחמה. חשוב היה לפעול במהירות ולנצל את הזמן עד להפסקת האש (שהוודאות לגבי קיומה הייתה רבה אך לא היה ברור עיתויה). אלא שפרט לקרב על כיבוש החרמון פעלו שאר הכוחות לשיפור מאוזניהם במובלעת והדיפת התקפות מקומיות ולא תקפו. האווירה היתה של ציפיה להתקפת נגד של הכוחות הבין ערביים בחזית הגולן, שסביר היה כי היא תהיה המאמץ האחרון לסילוק צה"ל משטחים שכבש בטרם יוחלט, מצידם על הפסקת האש. התברר כי צבאות ערב בגולן נמצאו בליל 22-23 באוקטובר בעיצומן של הכנות למתקפה, שלדברי שר המלחמה הסורי נועדה "לחתוך את דרכו של הכוח הישראלי" הלכוד בצבת סורית-עיראקית-ירדנית. ההתקפה שנועדה לבוקר ה-23 באוקטובר לא בוצעה, בסופו של דבר, והסורים ריכזו מאמציהם להגנת מוצב החרמון — הישגם היחיד במערכה, ובסופו של דבר קיבלו עליהם את הפסקת האש ב-23 באוקטובר בערב. קבלת הפסקת האש על-ידי הסורים הייתה קשה, שכן העיראקים איימו כי יפגו את חזית הגולן ויחזרו הביתה, אם תופסק הלחימה. אבל השיקול של שמירת הכוח ומתן מרווח נשימה להתארגנות הגייסות היווה גורם מכריע בהחלטתם החיובית של הסורים לגבי הפסקת האש.

עם כניסת הפסקת האש בחזית הגולן לתקפה הרפו הירדנים את כוונות הצבא בממלכה, והחלו בשחרור הדרגתי של המי-לואים ובהרחבת מערכת החופשות ביחידות. חיל המשלוח הירדני בסוריה שותף ביישוב קו ההגנה הסורי מדרום מערב למובלעת הישראלית ומרגע זה ואילך נכנס לשגרה אפורה של אחזקת קו משולבת באימונים לריענון ולהעלאת המוראל. לא היה בשגרה זו כדי להפחית את נרגנותם של הירדנים, שהתחלה כבר לאחר קרבות ה-16 באוקטובר. בסופו של דבר,

14. אל מוחרר, לבנון, 10 בפברואר 1974.

הוחלט לפנות את חיל המשלוח הירדני מחזית הגולן. הפינוי בוצע ב-1 בינואר 1974. היחידות רוכזו בבסיסיהן שבמחנות זרקא. אולם גם כשחזרו הגייסות הביתה לא פסקה נרגנותם של החיילים הירדנים. מרבית היחידות לא הספיקו ליטול חלק בלחימה ואלה ששותפו נשאו זכרונות, לקחים ומסקנות שלא הוסיפו למצב רוחם הירוד. רבים מקציני חיל המשלוח ומחיי-ליו שבפקודת המלך נסגרו בקסרקטינים ובודדו משאר הצבא עד שמצב רוחם ישתפר, החלו להחליף ביניהם בקסרקטינים דעות שונות על המערכה, עשו השוואות בין רמת ציוד הלחימה שלהם לרמת ציוד הלחימה הסורי, העיראקי והישראלי והגיעו למסקנה כי הצבא הירדני עם ציודו הנוכחי לא רק שלא יוכל לעמוד בפני הישראלים, אלא אף לא יוכל לעמוד בפני העיראקים או הסורים.

טרונות ברוח זו הגיעו גם לאזני המלך חוסיין ובין שאר הצעדים המעשיים שננקטו לאור לקחי הקרבות של הירדנים — הייתה החלטת המשטר על ארגונו מחדש של הצבא הירדני תוך הפיכתו לצבא גייס ומשוריני וציודו באמצעי לחימה מודרניים ממקורות מערביים (בעיקר ארה"ב) — דבר המתבצע ונמשך עדיין בימים אלה.

סיכום

הצבא הירדני השתתף במלחמת הקוממיות וזכה ביהודה ושומרון בזכות עצמתו והשפעתו על מהלך הקרבות. הוא נמנע מלחימה במבצע קדש וגרם לאבדן יוקרה לממלכה. הוא נסחף בגלי ההתלהבות של מלחמת ששת הימים והפסיד בסופה את השליטה על הגדה המערבית — כולל ירושלים. משהחלה מלחמת יום הכיפורים עשה ככל יכלתו למניעת פתיחת חזית נוספת נגד ישראל ואת יוקרתה המתמוטטת של הממלכה לא הצילה גם שליחת חיל המשלוח הירדני לסוריה והשתתפותו בבלימת כוחות צה"ל שהתקדמו אל מזרחת לקו הסגול. תוצאותיה המדיניות של אולת ידו של המשטר הירדני במלחמת יום הכיפורים היו: העברת האחריות והריבונות מידי המשטר הירדני לידי אש"פ (בוועידת רבאט), ובמידה מסוימת מרגיש עצמו המשטר הירדני משוחרר מהחובה להילחם על יהודה ושומרון ולהחזירם לריבונות ערבית (אם כי אבדן ירושלים מהווה מהלומה עזה ליוקרתו של המלך שירש אותה מסבו עבדאללה). יחד עם זאת פתח לעצמו המשטר נתיב יחסים חדש עם סוריה ועיראק בעקבות השתתפותו במלחמה בחזית רמת הגולן ולאור העובדה כי חלקו בבלימת כוחות צה"ל במובלעת היה רב יחסית. קשה מאד לגבש עתה דעה ברורה מהם יעדיה של ירדן היום, אולם התעצמותה הצבאית של הממלכה מצביעה על פתיחתן של אופציות צבאיות נרחבות ומדברת בעד עצמה. על המתכננים הישראלים להביא בחשבון כי כשתפתח נגד ישראל המערכה הבאה ישתפו בה כוחות נוספים ותיתכנה נגד ישראל חזיתות נוספות. עם זאת יהיה על המתכננים הירדנים לקחת בחשבון את התוצאות ההרסניות שיכולות להיות לגבי הממלכה אם זו תצטרף למערכה. חיזוקו הנוכחי של הצבא הירדני והצטיידותו באמצעי לחימה חדשים, יעמידוהו, לכשיושלם התהליך במלואו, בשורה אחת עם צבאות העימות האחרים. האם שונו מטרותיו היסודיות של צבא זה כלפי מדינת ישראל — זאת יוכל רק העתיד להבהיר.